

ОЦІННО-ЕКСПРЕСИВНА МЕТАФОРА В ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті йдеться про оцінно-експресивну метафору, яка здатна створювати неповторні національно автентичні фрагменти англосмовної та україномовної картин світу.

Ключові слова: оцінно-експресивна метафора, образ, оцінка, мовна свідомість, національно-культурна інформація.

The article goes about evaluative expressive metaphor which can create unique nationally authentic fragments of English and Ukrainian worldview.

Key words: evaluative expressive metaphor, image, evaluation, linguistic consciousness, national cultural information.

Особливості вторинної номінації виразно ілюструються в метафоричному значенні. Метафора “створює подібність за рахунок двоплановості – відношення до двох суб’єктів одночасно, так що властивості того, про кого йдеться, проглядаються через властивості того, чийм іменем воно позначається” [4: 202]. Посідаючи вагоме місце в мовній картині світу, метафора спроможна висвітлювати як одиничне, індивідуальне, так і загальне. Особлива роль у конституюванні мовних картин світу належить оцінно-експресивній метафорі. Зберігаючи яскраву образність, підкріплену прозорістю внутрішньої форми, вона дозволяє дослідити роботу асоціативно-оцінного апарату етнічної мовної свідомості. Метою цієї статті є представлення механізму роботи оцінно-експресивної метафори, дослідження якої в міжмовному аспекті демонструє світосприйняття тієї чи іншої культури.

Історія вивчення метафоричних значень має багатовікову традицію, спроби виокремлення їхніх різноманітних видів робилися багатьма лінгвістами. “Немає критика, котрий не мав би власної думки про природу та цінність метафори” [6: 5]. Основою для класифікації метафор слугують не лише їхні комунікативно-функціональні ознаки [1], але й сама інтенція суб’єкта метафори, її механізми, аспекти антропометричності, різна інтерпретація модусу фіктивності. В основі номінативно-функціональної класифікації метафор, описаній в роботі В. М. Телії “Метафоризація та її роль у створенні мовної картини світу” [5], знаходиться мотив метафоризації як плід номінативної інтенції її творця. Критерієм розрізнення типів метафори в межах класифікації використовується їхнє призначення або функція. Остання може описувати об’єкт як такий (ідентифікуюча метафора: англ. *leg of a lamp* – укр. *ніжка лампи*), створювати нові концепції / поняття в галузі непередметної дійсності (когнітивна метафора: англ. *field of action* – укр. *поле діяльності*), виражати оцінне відношення суб’єкта до позначуваного (оцінна метафора: англ. *sweet memory* – укр. *солодкий спогад*), або ж відношення емотивне (оцінно-експресивна метафора: англ. *star* – укр. *зірка* (дуже видатна, прославлена людина), або представляти об’єкт як такий, що існує в художньому світі (образна метафора: англ. *scatter thoughts* – укр. *розсунати думи*). Зазначена класифікація зорієнтована на модифікацію в метафорі принципу фіктивності. Останній є вершинним параметром метафоризації, який залишається в смисловій структурі метафоричного значення. Він може виступати в повному чи редукованому варіанті – від форми “неначе” до “як” – залежно від функції метафори. Від цієї функції і від того, в якому вигляді зберігається модус фіктивності, залежить наявність / відсутність у метафоричному значенні таких характерних для нього ознак, як предметність / непередметність, дескриптивність / оцінка його семантики, нейтральність / експресивність, відсутність образу / образність (мертва / жива метафора), епіфоричність / діафоричність [3].

Оцінно-експресивна, або емотивно забарвлена метафора, завжди емоційно насичена та стилістично маркована. Вона насамперед спрямована на формування в адресата емоційно-оцінного ставлення до позначуваного. Для того щоб спричинити ефект психологічної напруги, який викликає, у свою чергу, емоційну дію на реципієнта, необхідно утримувати метафору в діафоричному стані, тобто її образно-асоціативний комплекс повинен сприйматися як живий: англ. *snake* – укр. *змія* (зла, підступна людина), англ. *fox* – укр. *лисиця* (хитра й лукава людина),

англ. *hare* – укр. *засць* (боязка людина). Такий семантичний стан характеризує не тільки процес метафоризації, але і його продукт – емотивно забарвлене, або оцінно-експресивне значення. Завдяки такій природі оцінно-експресивна метафора здатна породжувати стереотипи – еталонні національно-культурні уявлення, що можуть співвідноситись з відчуттями презирства (англ. *clown* – укр. *клоун* (людина, що вдає блазня чи схожа на нього своєю поведінкою), недбалості (англ. *rubbish* – укр. *мотлох* (те, що не має цінності, не варте уваги), потягом до знищення когонебудь (англ. *rat* – укр. *пацюк* (ляклива людина з підлою вдачею), бажанням виразити осуд (англ. *blind man* – укр. *сліпець* (той, хто не помічає, не розуміє, не бачить того, що відбувається навколо, не здатний правильно осягнути що-небудь) або навпаки, захоплення, величання (англ. *grace* – укр. *грація* (надзвичайно гарна жінка; красуня). В тлумачних словниках подібні метафори оздоблені різноманітними маркерами емотивності у формі позначок – презир., приниз. чи схвальн., пестлив. тощо.

Оцінно-експресивні метафори утворюються від: 1) назв тварин (зооморфізми): англ. *bear* – укр. *ведмідь* (незграбна, неповоротна людина); 2) рослин (біометафори): англ. *seed* – укр. *насіння* (зародок, джерело чого-небудь); 3) роду людської діяльності: англ. *commander* – укр. *командир* (той, хто любить наказувати, розпоряджатися); 4) термінів спорідненості: англ. *mother* – укр. *мати* (що-небудь дуже близьке, рідне); 5) неістот: англ. *pillar* – укр. *стовп* (видатний діяч, який є надійною опорою чого-небудь); 6) історико-культурних найменувань: англ. *knight* – укр. *лицар* (самовідданий, благородний захисник когочого-небудь); 7) людей з фізичними вадами: англ. *dwarf* – укр. *карлик* (дуже незначна з певного погляду, нікчемна людина); 8) релігійних номінацій: англ. *herod* – укр. *ірод* (дуже жорстока, люта людина; кат); 9) античних найменувань: англ. *hercules* – укр. *геркулес* (людина величезної фізичної сили та атлетичної будови тіла; силач); 10) природних явищ: англ. *sun* – укр. *сонце* (те, що є джерелом життя, втіхи, радості для когось); 11) етнічних груп: англ. *gipsy* – укр. *циган* (особа, що випрохує, видурює щось). Реалізація такої гами відчуттів тісно пов'язана з тим знанням, що дозволяє тому, хто говорить, брати на себе пріоритетну роль у певній життєвій колізії.

Аналізуючи оцінно-експресивні метафори в англійській та українській мовах, фіксуємо велику кількість однакових образів: англ. *rose* – укр. *троянда* (вродлива, гарна жінка), англ. *teacher* – укр. *учитель* (людина, яка є авторитетною у якій-небудь галузі), англ. *king* – укр. *король* (чоловік, що вирізняється особливою приналежністю, манерами; про великого монополіста в якій-небудь галузі промисловості або торгівлі), англ. *brother* – укр. *брат* (близька, своя людина, однокласник, друг), англ. *doctor* – укр. *лікар* (людина, яка здатна допомогти хворому), англ. *soldier* – укр. *солдат* (відданий, дисциплінований учасник суспільного руху, член якої-небудь організації), англ. *servant* – укр. *слуга* (людина, яка завжди готова виконати чиесь бажання, волю), англ. *lackey* – укр. *лакей* (людина, яка підлабузнюється, вислужується перед ким-небудь), англ. *slave* – укр. *раб* (той, хто сліпо виконує волю особи, осіб вищого рівня, плазує перед ними), англ. *devil* – укр. *чорт/сатана* (хто-небудь умілий, жвавий, хитрий, сміливий), англ. *stone* – укр. *камінь* (щось міцне, непорушне; тяжке почуття, туга, смуток, горе), англ. *pearl* – укр. *перлина* (найкращий зразок чого-небудь, найвидатніший мистецький твір; кохана дівчина, жінка), англ. *comedian* – укр. *комедіант* (людина, що своєю поведінкою, вчинками схожа на штукаря, фокусника), англ. *queen* – укр. *королева* (жінка, що відрізняється з-поміж інших красою) та ін. Схожість подібних метафоричних образів спричинена певною мірою унікальною природою понять, наявних в обох мовах. Ось чому виникають точки перетину в, здавалося б, далеких одна від одної країн світу.

Водночас, розглядаючи аналогії й схожість між об'єктами предметного та непередметного світу, виявляємо етнічно зумовлені асоціації та оцінки. Наприклад, слово *землерийка* у метафоричному значенні (англ. *shrew*) для англомовної свідомості пов'язано з уявленням про сварливу жінку. Така конотація веде свій початок з середини XIII століття та пов'язана з усвідомленням того, що укус *землерийки* є отруйним, а тому небезпечним. До речі, до XIV століття зазначена номінація стосувалась обох статей, після чого стала використовуватись лише до жінки. Слово *скунс* у метафоричному значенні (англ. *skunk*) символізує в англомовному культурному ареалі негідника, неприємну людину. На мовному рівні ця ідея втілена в метафоричній формі: *drunk as a skunk*, *skunk-drunk* (букв. "п'яний як скунс").

Словосполучення білий слон (англ. *white elephant*) в англійській мові набуло конотації чогось коштовного, але непотрібного. Номінація походить з часів королів Сіаму, тепер Таїланду, котрі мали за звичку дарувати цих тварин неприємним для них особам, вартість утримання яких призводила до їх розорення. Аналогічно, слово *сокіл* в метафоричному значенні в українській

мові символізує юнака або чоловіка, який відзначається красою, сміливістю, молодечтвом, а слово *чайка* асоціюється з пестливим називанням дівчини. Як бачимо, назви тварин або птахів, включені в процес вторинного семіозису за допомогою метафоризації, створюють своєрідні фрагменти англомовної та україномовної картин світу, у рамках яких можна розрізнити як універсальні, так і етнокультурні властивості асоціативного мислення. Тип метафоричного переносу тварина → людина відіграє роль потужного експресивного засобу. Експресивно-оцінна зооморфна концептуальна метафора виступає певною лінзою, яка в кожній мові по-різному відбиває “погляд” етносу на представників тваринного царства [2: 228].

Не менш цікавим є аналіз оцінно-ціннісної символіки рослин, квітів, дерев. Так, образ сливи (англ. *plum*) в англійській мові асоціюється з винагородою, або чимось дійсно вартим уваги. Вираз *plum job* (букв. “сливова робота”) означає високооплачувану роботу, вдалий варіант, а вираз *speak with a plum in your mouth* (букв. “розмовляти зі сливою у роті”) означає говорити як аристократ. Кислий смак лимону (англ. *lemon*) як одна з його денотативних властивостей знайшов образне відображення в англійському виразі *to buy a lemon* (букв. “купити лимон”), що означає невдалу покупку, особливо про автомобіль, що постійно ламається. Символічні іпостасі горіха (англ. *nut*) пов’язані зі складним завданням – *hard / tough nut to crack* (букв. “міцний горішок, що не лускається”), божевільям – *be off your nut* (букв. “полишити власний горіх”), злістю – *do your nut* (букв. “роби свій горіх”). За аналогією, образ *липи* в українській мові асоціюється з чим-небудь фальшивим, підробленим, а *полин* – із гірким життям. Подібні дослідження оцінно-ціннісної символіки рослин, квітів і дерев дозволяє зробити висновок про наявність у англомовній та україномовній рослинно-символічній системі як позитивних, так і негативних конотацій.

Окремим аспектом вивчення оцінно-експресивного значення є метафори на позначення одних і тих же об’єктів, проте з різною образною основою. Наприклад, в англійській мові слово гусак (англ. *goose*) викликає уявлення про безглуздість або багатство (*as silly as a goose* – букв. “дурний як гусак”, *the goose that lays the golden eggs* – букв. “гусак, який несе золоті яйця”), в українській – ця реалія асоціюється з важливістю, злобністю (*сичати як гусак*). Англійське слово *horse* асоціюється зі здоровим глуздом (*horse sense* – букв. “здоровий глузд коня”) та першоджерелом (*from horse’s mouth* – букв. “з рота коня”), українське *кінь* – із рішучістю (*хід конем*), англійський *beaver* має конотацію надмірної працездатності (*as busy as a beaver* – букв. “зайнятий як бобер”), український *бобер*, навпаки, – безтурботності (*як бобер у сالی*), англійська *fish* асоціюється з дивакуватістю (*odd fish* – букв. “дивна риба”), недружелюбністю (*cold fish* – букв. “холодна риба”), українська *риба* – з мовчазністю (*як риба мовчати*).

Випадки відмінних образно-асоціативних основ оцінно-експресивних метафор різних культур є особливо цікавими для галузі перекладу, адже перекладач має відчутти й зрозуміти всі тонкощі образного світу. У разі неможливості запозичити аналогічний образ у мові перекладу, як правило, вдаються до іншого, наприклад: англ. *he would’t say boo to a goose* – укр. *він і мухи не образить*. За аналогією, англ. бик (*a bull in a china shop*) асоціюються із укр. *слоном* або *ведмедем у фарфоровій крамниці* (на позначення незграбної людини), свиня (*to stare like a stuck pig*) – із *бараном, що витріщається на нові ворота* (на позначення обмеженої людини, яка не розуміє чогось), собака (*dog eat dog*) – із *вовком / людиною людині – вовк* (на позначення сучасної людини в суспільстві), крейда та сир (*like as chalk and cheese*) – із *совою та яструбом / схожі як сова на яструба* (на позначення несхожих людей), дві горошини (*as like as peas*) – із *двома краплями води* (на позначення схожих людей).

Таким чином, численні приклади оцінно-експресивних метафор розкривають образотворчі можливості лексем, тим самим виявляють спільні та відмінні риси, важливі в когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах. Як виявляється, найбільше образних відмінностей в англійській та українській мовах трапляється в низці оцінно-експресивних метафор, що мають своє походження від тварин, птахів та рослин. Вони належать до тієї частини національно-мовних картин світу, які виступають носіями етнічно зумовлених нюансів світосприйняття, світоосмислення та світооцінки. Природне середовище того фрагмента навколишнього світу, який етнос сприймає безпосередньо, виступає потужним фактором формування національно-образної картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора: Синтаксис и лексика / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 147–174.

2. Голубовська І. О. Біоморфний код китайської лінгвокультури / І. О. Голубовська // Studialinguistica. – Збірник наукових праць КНУ ім. Т. Шевченка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 221–233.
3. Маккормарк Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормарк // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 358–387.
4. Телия В. Н. Вторичная номинация и её виды / В. Н. Телия // Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
5. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в картине мира. Раздел из книги // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173–203.
6. Теория метафоры: Сб.: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз; общ. ред. Н. Д. Арутюнова, М. А. Журина. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
7. Словник української мови в 11 т. / [ред. І. К. Білодід]. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.
8. Cambridge Online Dictionary [Electronic resource]. – Access mode: <http://dictionary.cambridge.org/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Головенко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: картини світу в аспектах лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики та етнолінгвістики.